

УДК 316.3 (574)

ҚАЗІРГІ ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ БІЛІМ БЕРУ ЖҮЙЕСІНІҢ ҚОЛЖЕТІМДІЛІГІНДЕГІ МӘСЕЛЕЛЕР

Утебаева Акерке Сексенбаевна

akerkeus07@gmail.com

Л.Н.Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінің «Әлеуметтану» мамандығы 1 курс магистранты. Нұр-Сұлтан Қазақстан
Ғылыми жетекші- Досанова Г.М.

Қазіргі кезде Қазақстандық қоғамның даму жағдайларының ерекшелігіне байланысты, әртүрлі әлеуметтік топтардың өкілдеріне жоғары білімнің қолжетімділік мәселелері өзекті болып отыр. Соңғы жылдары жоғары білім алушылар саны айтарлықтай өсті. 2017-2018 оқу жылының басына Қазақстан Республикасында 127 жоғары оқу орны (филиалдарын қоса алғанда) жұмыс істеді, ондағы студенттердің жалпы саны – 496 209 адам, құрайды. Ағымдағы оқу жылында студенттердің саны өткен оқу жылымен салыстырғанда 4%-ға көбейді. Мемлекеттік білім беру гранттарының есебінен білім алатын студенттердің саны 143 440 адам (28,9%) құрайды, ақылы негізде оқитындар – 352 769 адам (71,1%) кәсіпорындардың есебінен тек 0,9% (4,3 мың адам) оқиды.

Жоғары білімнің қол жетімділігі және осы саладағы әлеуметтік теңсіздік бұл мәселелерді мектептердің және басқа да білім беру мекемелерінің студенттері, талапкерлер мен студенттердің ата-аналары мен балалары бар отбасылардың мүшелерін алаңдатады. Білім қоғамдағы жағдайды анықтайтын маңызды фактор болып табылады. Жоғары білімнің қымбат құны орташа табысы бар азамат үшін ақы төлеу мүмкіндігінің шегінен асып кетеді. Жыл сайын оқу бағасының қымбаттауы білім алушылардың ең көбі өз есебінен оқиды, ақылы негізде оқитындар – 352 769 адам (71,1%) [1].

Осыған байланысты «қолжетімділік» түсінігі әлеуметтік-экономикалық категория ретінде түсіндірілуге тиіс. Осы тұрғыдан алғанда, жоғары білімнің қолжетімділігі арқылы жоғары кәсіби білімнің негізгі құрылымдық элементтерінің, атап айтқанда, ұйымдық-құқықтық нысандарына, типтері мен түрлеріне қарамастан, білім беру бағдарламаларын және мемлекеттік білім беруді жүзеге асыратын жоғары сапалы қызмет көрсететін жоғары оқу орындарының қолжетімділігін түсінеміз.

Елдегі жоғары оқу орындары мен студенттер санының күрт өсуіне қарамастан, жоғары білім халықтың бірқатар әлеуметтік-демографиялық топтары үшін нашар қолжетімді болып отыр [2]. Әрбір өңірде: мемлекеттік және мемлекеттік емес жоғары оқу орындарының ерекше арақатынасы, білім беру қызметтеріне баға деңгейі, қол жетімділігі, білім беру мен жоғары оқу орындарының өз жүйесі қалыптастырды. Әлеуметтік мәртебесі төмен халықтың үлесін ұлғайту, мүмкіндіктері нашар, сапалы білім алу, жұмысқа, аймақтағы тұрақсыздық өсуіне ықпал етеді. Білім беру саласында салынатын кез келген күрделі қаржы салымдары келесі сұраққа жауап бере алатындай өлшенуі тиіс: олар білім беру қолжетімділігін кеңейтуге және білім берудің барлық деңгейлерінде оқыту сапасын арттыруға қаншалықты септігін тигізеді. Қазақстан, сондай-ақ, грантқа қол жеткізе алмаған басқа да көптеген студенттер үшін жоғары білімнің қол жетімділігі мәселесін шешуде бірқатар шаралар

кабылданған. ЖОО-ларда білім беруді қаржыландыруға мемлекеттік кадамның ұлттық мақсаттары мен осындай мақсаттарға қол жеткізу үшін ресурстарды нақты үлестіру арасындағы түйіспеушілікті көрсетеді.

Халықтың әлеуметтік құрылымы мен әлеуметтік-экономикалық жағдайы бойынша жоғары білімге қол жетімділігін қарастыра отырып проблеманың шешімін табу керек. Қазіргі уақытта қазақстандық білім беру жүйесіндегі қолжетімділіктерін жан-жақты анықтауымызды қажет.

Қазақстан Республикасындағы білім саласында жасалып жатқан бағдарламалар әлеуметтанулық көзқарас тұрғысынан жоғары білімнің қолжетімділігі-бұл жоғары оқу орнының түрлі әлеуметтік топтары өкілдерінің өз қалауы бойынша, қабілеттері, біліктілігі бойынша таңдауына ғана емес, сонымен қатар сапалы білім алуға, мүмкіндік беру қажет.

Білімнің қолжетімділігі қоғам дамуындағы орны жөніндегі ойлар Аристотель, Платон секілді көне грек ойшылдарының әйгілі еңбектерінде кездеседі. Әлеуметтанушы классиктары Э.Дюркгейм, М.Вебер, О.Кант үлесі зор Э.Дюркгейм білімнің қызметін зерттеді, білімді құндылық ретінде анықтады, білімнің әлеуметтік – саяси процестермен байланысын қарастырды[3]. М. Вебердің білім беру арқылы қол жеткізілген әлеуметтік беделге қол жеткізді[4].

Т. Парсонстың құрылымдық-функционалдық тәсілі бойынша білімді әлеуметтендіру институты ретінде қарастыруды және оқу орындарын әлеуметтік жүйе ретінде зерттеуді ұсынады[5]. Э. Гидденстің тұжырымдамасы әлеуметтік топтардың білім беру қызметін жоғары білімнің нақты қол жетімділігі тұрғысынан таңдап алынған жоғары оқу орнына және қалаған мамандыққа түсу қажет деп санайды[6].

П. Сорокин пікірінше, білім беру институты өзіндік "әлеуметтік саты", дәлірек айтқанда, "әлеуметтік лифт" болып табылады[7]. Ж.Ф. Лиотара "Постмодерн жағдайы"(1979) концепция баяндалғандай, ол батыста, содан кейін басқада елдердің жоғары білім берудің қазіргі заманғы жүйесінің негізге алады. Ол білім алу өмірдің бір кезеңі емес, мақсат пен жұмыстың талабына сай үнемі үздіксіз процесс болуы тиіс деп көрсетеді. [8].

Білім беру, П. Бурдьё бойынша-бұл алаң, ал қалғандарының көбеюі үшін агенттер жеткілікті құзыретті екенін ескере отырып, ұдайы өндіруге бағытталған. П. Бурдьё оны агенттің мәдени капиталының құрамдас бөлігі ретінде қарастырады[9].

П. Бурдьё бойынша білім мәдени капитал болғандықтан қазіргі кезде адами капиталдың ел экономикасындағы маңызын ескеріп, оның сапасынның көтерілуіне тура себептігін тигізіп, күш жұмсаған Н.Назарбаев жолдауында атап көрсеткен.. Сондықтан мемлекетіміздегі жолға алынып жатырған мақсаттарға жетудің негізгі шарттарына – білім, ғылым, қазақстандықтардың өз мәдени әулетіне жету мүмкіндіктері болып табылады.

Қоғамда білімнің әлеуметтік маңызы зор. Ол адамның экономикалық жағдайына, кәсіби өсуіне әлеуметтік саты бойынша жылжуына мүмкіндік береді. Қазіргі кезеңде Қазақстандағы білім беру саясатының басты басымдығы- елдегі жастардың білім алуға қолжетімділігін қамтамасыз ету. Қазіргі аумалы-төкпелі экономикалық қиын жағдайларға қарамастан, Қазақстан білім беру бағдарламасын дамытуды әркез назарға алып отыр. Мысалы жыл сайын Президент өз жолдауында сапалы білім арттыруды, ағылшын тілін білуді, осы арқылы бәсекеге қабілеттілікті арттыруды ұдайы айтып отыратыны шындық. Себебі, білімді ұрпақ ел болашағы.

Жоғары білімнің қол жетімділігінің негізгі түрлері және оны анықтайтын факторлары, ең алдымен, экономикалық факторлардың тобын атап өту керек. Оларға отбасылық табыстың деңгейі, жоғары білім алу үшін төленетін төлемдер (тікелей оқу ақысы, оқу ақысы), сондай-ақ жоғары білімге байланысты шығындар, адам капиталын ұлғайту кіреді. Яғни, бұл жағдайда білім алу ақысы студенттік отбасының барлық шығыстар жиынтығы ретінде түсініледі. Тікелей шығындарды жабу үшін қажетті шығындар есепке алынады - мектепке ақы төлеу, дайындық, университетте оқып-үйрену және мүмкіндіктің шығындары кіреді. Бұл факторларда назар аудару керек, мысалы, университеттердегі бюджеттік орындардың саны, жатақханаларда орын саны, стипендияның болуы және мөлшері,

бағдарламалардың қол жетімділігі, халықтың әр түрлі топтары үшін жеңілдіктер. Жоғары білімге қол жеткізу мемлекеттік және мемлекеттік емес жоғары оқу орындарының қатынасына да әсер етеді.

Сондай-ақ, аймақтық факторға, атап айтқанда, отбасының тұрғылықты жері әсер етеді. Ауыл тұрғындарының жоғары білім алуға мүмкіндіктері аз. Бұл оқушы оқитын университеттің орналасқан жерінен алыс жерлердегі отбасыларға жұмсалатын шығындардың көп болуы. Осы топ факторларын зерттеу, белгілі бір облыстағы жоғары оқу орындарының саны сияқты көрсеткішке назар аудару қажет.

Әлеуметтік факторлардың тобы да әсер етеді. Бұған отбасылық статус, отбасының әлеуметтік-мәдени капиталы, атап айтқанда білім деңгейі, әлеуетті оқушылардың ата-аналарының біліктілігі кіреді. Отбасындағы балалардың саны, толық отбасы немесе толық емес және т.б. сияқты көрсеткіштер маңызды.

Интеллектуалды және физикалық факторы (әлеуетті студенттің жеке сипаттамалары, оның физикалық және интеллектуалды қабілеттерінің деңгейі, оның адами капиталы және т.б.)

Академиялық фактор оқу (жоғары оқу орындарындағы орындар санының әлеуетті білім алушылар санына қатынасы, алдыңғы білім деңгейінде алынған білімдердің сапасы, университетте білім алу түрі және т.б.)[10].

Қазақстанның ЖОО-ларының қауымдастығының мәліметтері бойынша 2018-2019 оқу жылындағы қазақстандық жоғары оқу орындарында бакалавриат бағдарламасы бойынша оқыту ақысы 150 мыңнан 2 миллионға дейін болған. Қазақстанда ең қымбат оқу Астана мен Алматы қалаларының студенттеріне жұмсалады. Осы қалаларда оқу құны 350 мыңнан 2 миллион теңгеге дейін және одан жоғары[11].

Айта кетейік, Назарбаев Университетінің тәжірибесін ескере отырып, ЖОО-лардағы академиялық және басқарушылық дербестікті кеңейту мақсатында өткен жылы заң қабылданған болатын [16]. Заңға сәйкес, 2019 жылдың 1 қаңтарынан бастап сырттай білім алу жүйесі болмайды. ЖОО-лардың бакалавр бағдарламасын жеделдетілген режиммен аяқтауды көздейтін икемді және біріктірілген білім беру бағдарламасын дайындалады және ақылы түрде білім беретін ЖОО-лардың бағасын реттейтін норма жойылды. Бұл азаматтардың жоғары білім алуына деген мүмкіндіктерін кеңейтуге бағытталғанын айта кету қажет. Биылдан бастап ЖОО-лар білім беру бағдарламасы бойынша және білім беру қызметтеріне қатысты бағаны өздері бекітеді [12].

Білім беру аса күрделі де,маңызды әлеуметтік -экономикалық механизм. Білім беру жүйесінің басты міндетті- ұлттық және жалпы адам затының құндылықтары,ғылым мен практика жетістіктері негізінде жеке адамды қалыптастыруға,дамуытуға және кәсіби мақтауға бағытталған білім үшін қажетті жағдайлар жасау болып табылады.

Жеке меншік жоғары оқу орындары, қаржылық жағынан қарағанда, сөзсіз мемлекетке тиімді, себебі олар бюджет ауыртпашылығының бір бөлігін түсіреді. Алайда жеке меншік білім берудің дамуы әлеуметтік және экономикалық қорғалмаған халықтың бөлігі үшін білімге қол жеткізее алмаушылықты тудырады, себебі оқу ақысын төлеуге олардың ақша қаражаттары жетіспейді.

Жоғары оқу орындарын қаржыландыру тиісті мемлекеттік білім беру стандарттары негізінде жасалатын бюджетік бағдарлама бойынша жүзеге асырылады, яғни Республикалық және жергілікті бюджет есебінен мемлекеттік тапсырыс түрінде қаржыландырады. Мысалы,мұнда жоғары оқу орындарында бір шама билік өкілеттілігі бар аймақтық әкімшіліктер қолдау көрсете алар еді және ең алдымен салық салу саласында. Көптеген елдерде мұндай қолдау көрсетіледі. Мысалы, Қытайда әрбір ірі университетке бір-екі фабрика бөлінеді,оның кірістері университет дамуына жұмсалса, ,ал Туркияда университетке жер бөлінеді,онда үй салып,жалға беру арқылы өз табысын тауып отырады.бізде қоғам мен мемлекет, тиісті осы заманғы өзіндік талаптарға сай, білім беру жүйесі мен ғылымды құру және әлемдегі бәсекеге барынша қабілетті 50 елдің қатарынан лайықты орын алу үшін барлық мүмкіндіктер мен ресурстар бар екенін атап өткім келеді[13].

Жоғары сапалы білімге қолжетімділік қоғамның әлеуметтік құрылымына әсер етеді. Осылайша, әлеуметтік стратификация мен әлеуметтік мобильділік тұрғысынан жоғары білім берудің әлеуметтік функцияларын тұрғысынан карьералық стратегияның табысқа жетуіне әсер етеді, студенттердің моральдық, әлеуметтік және кәсіби өзін-өзі анықтау процесін қамтиды, университеттің түлектерінің бәсекеге қабілеттілігін анықтайды.

Батыс әлеуметтанушылар үшін жоғары білім - жоғары статустық позицияның сөзсіз көрсеткіші. Жоғары білім белгілі бір мәдени капитал сатып алуға байланысты, ол пайда әкеле алады және оның иесінің экономикалық қуатын нығайта алады. Біздің елде статусты қалыптастырудағы білім беру рөлі атқарады, көптеген әлеуметтік топтар жоғары білім «өмірде жақсы жұмысқа орналасу» мүмкіндігін арттырады деп санайды. Осыған сәйкес бүгінгі қазақстандық қоғамда адамның позициясын қаншалықты жоғары білім алу керектігін және әлеуметтік статусына қаншалықты әсерін болжап біле алмаймыз [14].

Қазіргі кезеңде Қазақстандағы білім беру мемлекеттік саясатының басты тақырыбы болып қалады, ол, әрине, қоғамның барлық мүшелеріне білім алуға қолжетімділікті қамтамасыз ететін білім беру секторының жағдайы үшін бірінші кезектегі жауапкершілікті сақтайды. [15].

Қорытындылай келе, білім беру көп жағдайда табыс деңгейі орташа топтардың әлеуметтік сатымен жоғары көтерілуге мүмкіндіктерін анықтайды, оларға қалыптасқан нарықтық ортаның талаптарына сай келетін әлеуметтік-экономикалық ғадет стратегиясын іске асыруға көмектеседі. Сонымен қатар, табыс деңгейі орташа топтағы азаматтардың кәсіптік, бірінші кезекте жоғары білім беру жүйесінің білім беру қызметтеріне қолжетімділігі алаңдаушылық туғызуда. Білім алу экономикалық және әлеуметтік маңызды роль атқара отырып, қазақстандықтардың отбасылардың қолжетімділігін арттырудың факторларының бірі болуға тиіс. Қоғамдағы әр түрлі әлеуметтік топтарға жоғары білімнің қолжетімділігі ерекше маңызға ие болады.

Қолданылған әдебиеттер тізімі

1. Жоғары оқу орындарындағы студенттер саны http://stat.gov.kz/faces/homePage?_afLoop=2455163774973789#%40%3F_afLoop%3D2455163774973789%26_adf.ctrl-state%3Dggblqxppj_25
2. Основные показатели дифференциации доходов населения. http://stat.gov.kz/faces/wcnav_externalId/homeNumbersLivingStandart.jses.
3. САДЫРОВА.М.С.ӘЛЕУМЕТТАНУ:ӨЗЕКТІ МӘСЕЛЕЛЕРІ Алматы; «Эверо»,2011
4. Вебер М. Наука как профессия и призвание. // Вебер М. Избранные произведения. М., 1990.
5. Структурно-функциональная концепция образования Т.Парсонс. <http://www.e-culture.ru/Articles/2006/Rysakova.pdf>
6. Гидденс Э. Социология. - М.: Эдиториал УРСС, 1999 - 704 С
7. Сорокин П. адам. Өркениет. Қоғам. М.: 1992. С. 385
8. Концепция высшего образования Жана;Франсуа Лиотара как теоретическая модель современной высшей школы <https://cyberleninka.ru/article/v/kontseptsiya-vysshego-obrazovaniya-zhana-fransua-liotara-kak-teoreticheskaya-model-sovremennoy-vysshey-shkoly>
9. Бурдьё П. Социология политики: Пер. с фр. / Сост., общ. ред. и предисл. Н.А. Шматко./ – М.: Socio-Logos, 1993. – 336 с.
10. Нарбекова Г.А. ПРОБЛЕМА ДОСТУПНОСТИ ОБРАЗОВАНИЯ В КАЗАХСТАНЕ http://iph.kz/ru/izdaniia/stati/narbekova_gaproblema_dostupnosti_obrazovaniia_v_kazahstane/
11. Назарбаев Н.Ә. Қазақстан Республикасының Президенті-Елбасы «Қазақстан-2050 Стратегиясы: Бір мақсат, бір мүдде, бір болашақ» атты Қазақстан халқына Жолдауы <https://strategy2050.kz/news/?date=05.2014/>

1.2. "Білім берудегі жоғары сапа және көшбасшылық-2013" халықаралық конференция баяндамалары мен ғылыми мақалаларының жинағы 2013, Астана
<http://iac.kz/kk/publishing/ulttyk-bayandama-kazakstan-respublikasynyn-bilim-beru-zhuyesi-ahualyna-zhne-damuyna-zhyl>

13. Қазақстандағы ЖОО-да оқу ақысы қанша тұрады? <http://stan.kz/kazakstandagy-zhoo-da-oku-akysy-kansha-t/>

14. Қазақстанда 2019 жылдан бастап сырттай білім алу тоқтатылады
https://kaz.tengrinews.kz/kazakhstan_news/kazakstanda-2019-jyildan-bastap-syirttay-blm-alu-290902/

15. Қазақстан Республикасында білім саласын қаржыландыру мәселелері
<https://prosveshenie.kz/>